

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIGA IMPORT QILINAYOTGAN INTELLEKTUAL MULK OBYEKTLARINI O‘ZIDA SAQLAGAN TOVARLARNING BOJXONA NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Sadikov Zafar Turgunovich

Bojxona instituti Tovarlarini tasniflash

va notarif nazorat kafedrası dotsenti

e-mail: zsadikovs@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasiga import qilinayotgan intellektual mulk obyektlarini o‘zida saqlagan tovarlar ustidan bojxona nazoratini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda kontrafakt mahsulotlarning iqtisodiyot va aholi salomatligiga salbiy ta’siri, bojxona reestrining amaldagi holati, parallel import muammolari hamda AQSH, Yevropa Ittifoqi, Xitoy va Yaponiya tajribasi o‘rganilgan. Shuningdek, bojxona nazoratini raqamlashtirish, xalqaro axborot tizimlari bilan integratsiya qilish va qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: intellektual mulk, bojxona nazorati, kontrafakt mahsulot, bojxona reestri, parallel import, raqamlashtirish, bojxona ekspertizasi.

KIRISH

Hozirgi globallashuv jarayonlari sharoitida jahon bozorida raqobatning kuchayishi davlatlardan milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash va ichki bozorni himoya qilish bo‘yicha samarali mexanizmlarni joriy etishni talab qilmoqda. Ayniqsa, intellektual mulk obyektlarini o‘zida saqlagan tovarlarning noqonuniy aylanmasi, kontrafakt mahsulotlar va parallel import davlat iqtisodiyotiga sezilarli zarar yetkazmoqda [1].

Intellektual mulk obyektlari zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi hisoblanib, innovatsion rivojlanish, texnologik taraqqiyot va investitsion jozibadorlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi [2]. Shu bilan birga, kontrafakt mahsulotlarning noqonuniy aylanishi aholi salomatligiga ham xavf tug‘diradi. Butunjahon sog‘liqni saqlash

tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, sifatsiz oziq-ovqat mahsulotlari tufayli har yili 420 mingga yaqin inson vafot etadi [3].

O'zbekiston Respublikasida ham kontrafakt mahsulotlarga qarshi kurashish va intellektual mulk obyektlarini bojxona orqali himoya qilish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, bojxona tizimida raqamlashtirish, xavflarni boshqarish tizimlari hamda elektron deklaratsiyalash mexanizmlari joriy etildi [4]. Shunga qaramasdan, amaliyotda parallel importning yuqoriligi, bojxona reestrining cheklanganligi va texnik infratuzilmaning yetarli emasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda intellektual mulk obyektlarini o'zida saqlagan tovarlar ustidan bojxona nazoratining amaldagi holatini tahlil qilish hamda uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston Respublikasiga import qilinayotgan intellektual mulk obyektlarini o'zida saqlagan tovarlar ustidan bojxona nazoratining amaldagi holatini o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda xorijiy tajribani qiyosiy tahlil qilish maqsadida kompleks ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy, statistik, qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlil metodlari uyg'un holda qo'llanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullari tashkil etdi. Jumladan, dialektik yondashuv asosida intellektual mulk obyektlarini himoya qilish tizimining rivojlanish tendensiyalari, bojxona nazorati mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi va ularning iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilindi. Mazkur yondashuv orqali kontrafakt mahsulotlarning noqonuniy aylanmasi, parallel import va bojxona nazoratining samaradorligi o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik o'rganildi.

Tadqiqot davomida qiyosiy-huquqiy tahlil metodidan keng foydalanildi. Ushbu metod yordamida O'zbekiston Respublikasining bojxona va intellektual mulk sohasidagi qonunchilik normalari Amerika Qo'shma Shtatlari, Yevropa Ittifoqi, Xitoy va Yaponiya tajribasi bilan solishtirildi. Xususan, bojxona reestrini yuritish tartibi, kontrafakt mahsulotlarni aniqlash mexanizmlari, bojxona organlarining vakolatlari, huquq egalari

bilan hamkorlik tartibi hamda bojxona nazoratining raqamlashtirilish darajasi qiyosiy tahlil qilindi [5].

Shuningdek, statistik tahlil usuli orqali bojxona organlari faoliyati samaradorligi bo'yicha mavjud raqamli ma'lumotlar o'rganildi. Jumladan, 2018–2024-yillar davomida kontrafakt mahsulotlarni aniqlash holatlari, noqonuniy import hajmi, bojxona ekspertizalari natijalari hamda davlat byudjetiga undirilgan qo'shimcha bojxona to'lovlari haqidagi statistik ma'lumotlar tahlil qilindi [4]. Mazkur usul yordamida bojxona nazoratining dinamikasi, mavjud tendensiyalar va asosiy muammolar aniqlashtirildi.

Tadqiqotda tizimli tahlil metodidan ham foydalanildi. Ushbu metod asosida bojxona nazorati tizimi yagona mexanizm sifatida ko'rib chiqilib, uning tarkibiy elementlari — bojxona organlari, intellektual mulk obyektlari reestri, laboratoriya va ekspertiza tizimi, raqamli platformalar hamda xalqaro axborot almashinuvi mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi o'rganildi. Natijada tizimdagi mavjud kamchiliklar va ularni takomillashtirish zarur bo'lgan yo'nalishlar aniqlab olindi.

Bundan tashqari, ilmiy-abstraksiyalash va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilib, kontrafakt mahsulotlarning iqtisodiyot va jamiyatga salbiy ta'siri nazariy jihatdan asoslab berildi. Xususan, intellektual mulk huquqlarining buzilishi investitsion muhitga, sog'lom raqobatga va iste'molchilar xavfsizligiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy manbalar asosida o'rganildi [2].

Tadqiqotning empirik bazasini O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi, xalqaro tashkilotlar va xorijiy bojxona xizmatlarining rasmiy ma'lumotlari tashkil etdi. Jumladan:

- O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasining 2022–2024-yillardagi statistik va таҳлилий ҳисоботлари;
- Butunjahon bojxona tashkiloti (WCO) маълумотлари;
- Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) материаллари;
- Jahon savdo tashkilotining TRIPS bitimi normalari;
- Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) маълумотлари;
- AQSH, Yevropa Ittifoqi, Xitoy va Yaponiya bojxona organlarining расмий ахборотлари тадқиқот манбалари сифатида фойдаланилди [3, 6, 7, 8, 9].

Tadqiqot jarayonida kontent-tahlil usuli yordamida xalqaro huquqiy hujjatlar, milliy normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar va analitik hisobotlar o'rganildi. Shu asosda intellektual mulk obyektlarini bojxona chegaralarida himoya qilish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar hamda ularning amaliy samaradorligi tahlil qilindi.

Bundan tashqari, funksional tahlil usuli orqali bojxona organlarining kontrafakt mahsulotlarga qarshi kurashishdagi funksiyalari, vakolatlari va institutsional imkoniyatlari o'rganildi. Ushbu metod yordamida bojxona nazoratining preventiv, identifikatsion va fiskal funksiyalari alohida tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida rasmiy statistik ma'lumotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar o'zaro solishtirilib o'rganildi. Shuningdek, xorijiy tajribani milliy amaliyot bilan qiyoslash orqali O'zbekiston bojxona tizimini takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishlari aniqlab berildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar tadqiqot mavzusini har tomonlama chuqur o'rganish, bojxona nazoratining amaldagi holatini obyektiv baholash hamda ilmiy asoslangan xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

TADQIQOT NATIJALARI

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasida intellektual mulk obyektlarini o'zida saqlagan tovarlar ustidan bojxona nazoratining amaldagi holati o'rganildi va uning asosiy muammolari aniqlashtirildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, so'nggi yillarda mamlakatda bojxona tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar nazorat samaradorligini sezilarli darajada oshirgan.

Xususan, elektron deklaratsiyalash, "Yagona darcha" tamoyili, xavflarni boshqarish tizimi hamda avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlarining joriy qilinishi natijasida bojxona organlari faoliyatining tezkorligi va shaffofligi ortgan [4]. Natijada noqonuniy import va kontrafakt mahsulotlarni aniqlash ko'rsatkichlari yaxshilanib, 2024-yilda qiymati qariyb 1 trillion so'mlik noqonuniy tovarlarning mamlakat hududiga kirib kelishining oldi olingan [10].

Tadqiqot natijalariga ko'ra, bojxona ekspertizalarining samaradorligi ham oshib bormoqda. Tovarlarning TIF TN kodlarini noto'g'ri ko'rsatish, bojxona qiymatini sun'iy ravishda kamaytirish va boshqa huquqbuzarlik holatlari aniqlanib, davlat byudjetiga qo'shimcha bojxona tushumlari undirilgan. Bu esa bojxona nazoratida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tahlil mexanizmlarining ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, intellektual mulk obyektlarining bojxona reestri bilan bog'liq muammolar saqlanib qolmoqda. Hozirgi vaqtda reestrda asosan tovar belgilari kiritilgan bo'lib, mualliflik huquqi, patent va sanoat namunalari kabi obyektlarning qamrovi yetarli emas [11]. Reestrning xalqaro ma'lumotlar bazalari bilan to'liq integratsiyalashmaganligi kontrafakt mahsulotlarni tezkor aniqlash imkoniyatlarini cheklamoqda.

Tahlillar davomida parallel import muammosi ham bojxona nazoratining eng dolzarb masalalaridan biri ekanligi aniqlandi. Ayrim hisob-kitoblarga ko'ra, mamlakatga import qilinayotgan mahsulotlarning 70–80 foizigacha bo'lgan qismi parallel import hissasiga to'g'ri kelmoqda [12]. Bu esa rasmiy distribyutorlik tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatish bilan birga, bozorda noqonuniy raqobat muhiti shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

Tadqiqot natijalari xalqaro tajriba bilan qiyosiy o'rganildi. Aniqlanishicha, AQSH, Yevropa Ittifoqi, Xitoy va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlarda bojxona organlari intellektual mulk obyektlarini himoya qilishda keng vakolatlarga ega bo'lib, elektron reestrlar, avtomatlashtirilgan monitoring va risk-menejment tizimlari keng joriy qilingan [6, 7, 8, 9]. Mazkur davlatlarda bojxona organlari kontrafakt mahsulotlarni mustaqil aniqlash, musodara qilish va ayrim hollarda yo'q qilish vakolatiga ega ekanligi kuzatildi.

Bundan tashqari, xalqaro amaliyotda bojxona organlari bilan huquq egalari o'rtasida tezkor axborot almashinuvi yo'lga qo'yilgani kontrafakt mahsulotlarni aniqlash samaradorligini oshirayotgani aniqlandi. O'zbekistonda esa bu tizim hali rivojlanish bosqichida ekanligi kuzatildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mamlakatda bojxona nazoratini takomillashtirish bo'yicha muayyan ijobiy natijalarga erishilgan bo'lsa-da, intellektual

mulk obyektlarini himoya qilish tizimini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish uchun qo‘shimcha institutsional va texnologik choralar zarur hisoblanadi.

MUHOKAMA

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasida intellektual mulk obyektlarini o‘zida saqlagan tovarlar ustidan bojxona nazoratini tashkil etish tizimi izchil rivojlanmoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda bojxona tizimida amalga oshirilayotgan raqamlashtirish jarayonlari kontrafakt mahsulotlarga qarshi kurashish samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Biroq amaliyotda mavjud ayrim muammolar bojxona nazoratining to‘liq samarali ishlashiga to‘sqinlik qilmoqda. Eng avvalo, bojxona reestrining qamrovi yetarli emasligi kontrafakt mahsulotlarni tezkor aniqlash imkoniyatlarini cheklaydi. Rivojlangan davlatlar tajribasida minglab intellektual mulk obyektlari bojxona reestrlariga kiritilgan bo‘lsa, O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich nisbatan pastligicha qolmoqda [12].

Shuningdek, xalqaro amaliyot tahlili shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan davlatlarda bojxona organlari kontrafakt mahsulotlarni mustaqil ravishda aniqlash va musodara qilish bo‘yicha keng vakolatlarga ega. Masalan, AQSH va Yaponiyada bojxona organlari huquq egalari bilan real vaqt rejimida axborot almashadi va shubhali mahsulotlar bo‘yicha tezkor ekspertiza o‘tkazadi [6, 9]. O‘zbekistonda esa bu yo‘nalishdagi mexanizmlar hali to‘liq shakllanmagan.

Parallel import bilan bog‘liq masalalar ham muhim muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Parallel import ayrim hollarda ichki bozorda raqobatni kuchaytirishi mumkin bo‘lsa-da, intellektual mulk huquqlari himoyasining zaiflashishiga va sifatsiz mahsulotlarning bozorga kirib kelishiga sabab bo‘ladi [12]. Shu nuqtai nazardan, mazkur masalani xalqaro tajribadan kelib chiqib huquqiy jihatdan aniq tartibga solish zarurati mavjud.

Muhokama jarayonida texnik infratuzilma masalasi ham alohida e‘tibor talab qilishi aniqlandi. Zamonaviy laboratoriyalar va ekspertiza uskunalarining yetarli emasligi ayrim kontrafakt mahsulotlarni o‘z vaqtida aniqlash imkoniyatini pasaytiradi. Xususan, qalbaki

dori vositalari, oziq-ovqat mahsulotlari va texnik jihatdan murakkab mahsulotlarni aniqlash uchun yuqori texnologik ekspertiza vositalari talab etiladi.

Bundan tashqari, xalqaro amaliyotda bojxona organlari faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan axborot tizimlarining integratsiyalashganligi bilan bog'liq ekanligi kuzatildi. Yevropa Ittifoqida yagona elektron platformalar va umumiy ma'lumotlar bazalari orqali a'zo davlatlar o'rtasida tezkor axborot almashinuvi yo'lga qo'yilgan [7]. O'zbekistonda esa xalqaro axborot bazalari bilan integratsiya jarayonlari hali rivojlanish bosqichida qolmoqda.

Shu bilan birga, bojxona organlari faoliyatida inson omilini qisqartirish va korrupsion xavflarni kamaytirishda raqamlashtirish muhim ahamiyat kasb etayotgani aniqlandi. Elektron deklaratsiyalash va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari bojxona nazoratining shaffofligini oshirish bilan birga, noqonuniy mahsulotlarni aniqlash samaradorligini ham kuchaytiradi [4].

Umuman olganda, o'tkazilgan tadqiqot O'zbekistonda intellektual mulk obyektlarini bojxona orqali himoya qilish tizimi rivojlanayotganini ko'rsatdi. Biroq xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil mavjud tizimni yanada takomillashtirish, ayniqsa bojxona reestrini kengaytirish, xalqaro axborot tizimlari bilan integratsiyani kuchaytirish hamda kontrafakt mahsulotlarni aniqlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish zarurligini ko'rsatmoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida intellektual mulk obyektlarini o'zida saqlagan tovarlar ustidan bojxona nazoratini takomillashtirish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, bojxona tizimida raqamlashtirish, elektron deklaratsiyalash, xavflarni boshqarish tizimlari va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlarining joriy etilishi nazorat samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Shu bilan birga, kontrafakt mahsulotlar va parallel import bilan bog'liq muammolar mamlakat iqtisodiy xavfsizligi, ichki bozor barqarorligi hamda aholi salomatligi uchun jiddiy xavf tug'dirishda davom etmoqda. Ayniqsa, intellektual mulk obyektlari bojxona reestrining yetarli darajada keng emasligi va xalqaro axborot tizimlari bilan

integratsiyalashmaganligi bojxona nazoratining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatdiki, rivojlangan davlatlarda bojxona organlari intellektual mulk obyektlarini himoya qilishda keng vakolatlarga ega bo'lib, elektron reestrlar, avtomatlashtirilgan monitoring va tezkor axborot almashinuvi tizimlari samarali qo'llanilmoqda. Mazkur mexanizmlar kontrafakt mahsulotlarni o'z vaqtida aniqlash va noqonuniy tovar aylanmasining oldini olishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot yakunida O'zbekistonda bojxona nazoratini yanada takomillashtirish uchun intellektual mulk obyektlari reestrini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, xalqaro axborot bazalari bilan integratsiyani kuchaytirish hamda bojxona ekspertiza tizimini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Umuman olganda, intellektual mulk obyektlarini bojxona chegaralarida samarali himoya qilish mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, sog'lom raqobat muhitini shakllantirish va iste'molchilar manfaatlarini himoya qilishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi. 20.01.2016-yil, O'RQ-400-son. – Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasining "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi Qonuni. 30.08.2001-yil, №267-II. – Toshkent.
3. World Health Organization (WHO). *Food Safety: Key Facts and Global Situation Report*. – Geneva, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi. 2022–2024-yillar faoliyati bo'yicha yillik hisobotlar. – Toshkent, 2024.
5. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement). – Geneva: World Trade Organization (WTO), 1994.
6. U.S. Customs and Border Protection. *Intellectual Property Rights E-Recordation Program Manual*. – Washington D.C., 2024.

7. European Union Intellectual Property Office (EUIPO). *Customs Enforcement of Intellectual Property Rights in the European Union*. – Brussels, 2024.
8. General Administration of Customs of the People's Republic of China. *Annual Report on Intellectual Property Protection by Customs*. – Beijing, 2024.
9. Japan Customs. *Intellectual Property Rights Protection by Customs*. – Tokyo, 2024.
10. O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi ma'lumotlari. Noqonuniy import va kontrafakt mahsulotlar bo'yicha statistik hisobotlar. – Toshkent, 2024.
11. O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarining intellektual mulk obyektlari reestri bo'yicha ma'lumotlari. – Toshkent, 2024.
12. O'zbekiston Respublikasida parallel import va intellektual mulk huquqlari muhofazasi b'yiicha ta'limiy materiallar. – Toshkent, 2023.